

Embereszményeim

SZENTKUTHY MIKLÓSSAL BESZÉLGET DOBOS MARIANNE

— „Bakfis-szent bolondok” és még sokan mások egy bizonyos Orpheus XX. századi Breviárium-íróról olyasmiket pletykáznak, miszerint „kaméleon”, „ezerarcú”, „megtestesült sokoldalúság”. Az irodalomtörténészek pedig úgy nyilatkoznak életművéről, mint a „főinkvizitor” az Iniciálék és átmenetek című novelláskötet fűlszövegében: „Tobzódó szürrealitás váltakozik a legeslegszoilabb realizmussal, apokaliptikus prófétaság vicclapok humoreszkjeivel... Legspanyolabb, legbarokkabb katolicizmus párosul, valóban ijesztően, káromló blaszfémiákkal és Nihil-kultusszal, ugyanígy: deliráló erotika a legszentebb imakönyvbe illő, legszebb Rózsafüzér-elmélkedésekkel. Stílusában a szupermisztika gyanúsán megfér a külvárosok cinikus utcanyelvével, Calderón szakrál-dramaturgiája a falusi paraszt-farce-ok monoton hirigjeivel és bunyóival, igaz, hogy a bábszínház véres hancúrozásai mögött a krisztusi erkölcs örökimádata lángol”.

Bocsássa meg, hogy Szentkuthyt idézem, de ennél szebb, pontosabb és tömörebb megfogalmazást sehol sem találtam Önről és életművéről. Vajon ilyenek az embereszményei is? Kit, kiket és miért tekint embereszménynek, esetleg példaképének?

— Ha tudja, hogy kicsit szkeptikus és ironikus természetű vagyok, akkor ne használjon ilyen magasztos szavakat, mint „embereszmény”. Beszéljünk inkább egyszerűen arról, kiket szeretek, kik imponálnak az irodalomban, esetleg az életben. Kezdeném talán Thomas Mann-nal. „Kezdetben vala a kettőség”. Enélkül Thomas Mann érthetetlen. Az teszi oly rendkívül jelentőssé, hogy mindig ismer mindennel kapcsolatban „kettőt”: az őszállok között az istenarcot, a nagy vándor teológban az ügyes Merkurt, a szemtelen szofizmákban az örök igazságot, a lelkileg agyondeterminált nyomorultakban az emberi szabadság gondolkozó szárnyait, a hiperlélektanban a gyerekmesét, az igazságban a tévedést és a bűnben a szívós jóságot. Legnaivabb, sopánkodó-ámuló életbölcesség és legmodernebb, ezer szálat tízezer szála szétfésülő lélek-mikroszkópia házasságát hogyan valósítja meg? A legdémonibb trükkökkel, a magyarázó, eseményeket széljegyző vagy egy-egy viselkedést értelmező részletekben. Naivnak tettei magát, az őskori mesélő terjengősségével, lustaságával beszél, gyerekes nagyképűséggel és színpadias fontoskodással, lehetőleg közmondás- és szállóige-modorban, a banális szentenciázás öregecs fitogtatásával: olyan, mint egy közhelyeket felfújó, magyarázkodó vénkisasszony — és? Közben gondolat és lélek legravaszabb paradoxonait csempészi bele ebbe a stílusba, egyformán mosolyogva babona és mai értelem hiábavalóságán. Teljesen egybefolyik itt a steril, már farce-ba illő szókevergetés a legköltőibb igazságokkal, minden mítosz alapjaival. Élet a halálban, halál az életben, mindkettő egyikben, halottak és obszcenitások, hold és heréltég, vérfertőzés és napfogyatkozás: mindez valami kozmikus iróniával prezentálva, szinte az ősmítoszok kiárusítása. Közben? Nagy szívdobbanással, goethei Walpurgis-vonzódással az egyiptomi és ninivei kéj- és hitvíziók után. A világ megismeréséhez és trillióelemű gazdagságához bizonyos gyermeki szemlélet kell, szeszély, csapongás, könnyedség. Hát nem művésznek és evangéliumi humánumnak kettős sikere, ahogy a Természet legörjítőbb titkairól egy kis-

polgári doctor philologiae tart előadást nekünk, a maga kvázi Kincses Kalendárium-modorában a *Doktor Faustus*ban? Az öregedő Thomas Mann nagyon jól tudja, hogy egy virágzó diófa vagy színes pillangók házassága előtt állva a legzseniálisabb biológus sem tud többet, mint egy jámbor gazda — viszont egy falusi kisember is van olyan „démoni kapcsolatban” a virágok és pillangók hímpor-esőjével, mint akármelyik a megszámlálhatatlan német Faust-modellek között.

Folytassam Goethével? Hiszen ebbe a körbe tartozik. Nem eszményem, hanem, hogy úgy mondjam, irigységem és képzeletbeli célom. Költő és tudós. Klasszikus rendnek és romantikus tébolynak házassága és egyensúlya.

Szenvedélyes megfigyelője vagyok mindennek. Izgatnak ásvány és virág, állat és felhőalakulat végső törvényszerűségei. Kristály! Flóra és fauna! Tengeri polip és az égbolt kumulus-felhői!

Goethei képlet: erotikus mámorban leglírikusabb, legérzékibb, legköltőibb stílusban levelet írok (hercegnőnek? ibolyaárus örömlánynak?), közben lete szem szemüvegemet: fénytörés, szivárványszínek, nagyítás, kicsinyítés, megfordítás optikai csodái izgatnak; sex- és Lionardo-izgalmam még el sem múlt, szemüvegem egy politikai napilapon ingerelt optikai trükkjeivel — a legfrissebb aktualításokra szenvedélyes kommentárokkal villámreagálok az öt- vagy tízezer éves világtörténelem alaptörvényeit kutatva. Világrend vagy Világkász a Teremtés lényege? Klasszicizmus vagy Wálpurgis-éj költői, bölcselő, mitologizáló, Natura-kutató, szerelmes természetem végső kikötője? Végletes feszültségek és küzdelmek ezek, de? — harcaimat szigorú elegancia (külsőleg is!) takarja, úgynevezett bohémek maskarás modoraitól távol maradva.

— A „biológus” Szentkuthynak tehát kedvenc „virága” Goethe. Bizonyítja ezt az Arc és álarc kötet. Hadd kérdezzem meg, hogy áll Goethe kortársával, Mozarttal?

— Ahogy Mozart a fájdalom harmóniáit és az öröm diszsonanciáit kifejezi, Keats lelki rokona. Ne egy oldalt, hanem mindkettőt és nem túl lenni mindenben, hanem benne lenni mindenben, s mindezt egyensúlyban tartani — az örök mozarti tanítás. Korunk úgynevezett művészeti válságának egyik oka éppen az, hogy mindenben „túl van” már, és ugyanakkor, ideges kényszeredettséggel, mégis egyoldalú. A Szent Értelmetlenségtől fulladozó modern művészet (a Természet szabad tenyészte mellett) Mozarton kívül alig találhat még valakit, akinél minden művekben, produkciókban fejeződik ki, és nem azokat kísérő, illetőleg tragikomikus módon nem is kísérő, hanem helyettesítő „elvekben”. Nincs harmóniai forradalmat vagy műfaji konzervativizmust hirdető teóriája: ahogy az almafák nem ismerik a botanikát. A középkor és még régebbi idők nagy alkotóihoz hasonlít: nem teoretizál, nem váteszkedik. A termékenység bőségét nem lehet utánozni, azt vagy megkapjuk vagy sem. A Természet a bőséget szereti és akarja, és ennek megfelelően az ember is, aki még nem vesztette el kapcsolatát az elementáris étellel, szereti és igényli a bőséget. Nevetséges volna a Természet ezen ősi igényéről lemondanunk, és igenis tanuljuk meg Mozarttól (ahogy megtanultuk Goethétől és Rubenstől), hogy a rendkívüli zsenialitás, majdnem kivétel nélkül, rendkívüli termékenységgel azonos, és ne gondoljuk, hogy szégyellnünk kell, mint talán nem esztétikai jellegű érzést, ha a bőség, termékenység és nagyság — imponálnak nekünk. Termékenysége nem őserdei burjánzás. Felkavarja a vérünket, mert musicus doctus, és kielégíti értelmünket, mert a szívével garantálja.

„Intellektuális” művészet és „természetes” érzelmi művészet? Van-e nagyobb mozarti tanulság, mint, hogy aki ilyen megkülönböztetéseket lát, az sem alkotó, sem bíráló *nem* lehet: számottevő dolog csak ott kezdődhetik, ahol a kettő egy, ahogy Mozartban elválaszthatatlanul egy. Az a művész, aki csak eksztázisát önti ránk, rendszerint hidegen hagy, az ellenben, aki végigtanulta mestersége összes fogásait, változatait és lehetőségeit: ezzel a gazdagsággal, még ha tán összhangzattani tudományossággal halmozta is össze, okvetlenül eksztázisba hozza hallgatóit.

A mozarti jellem kedves, játékos, udvarias, gyermekes rokokó bájú; idillikus gyöngédség, humor, hogy úgy mondjam, habos katolicizmus jellemzi, s ezek mellett a művekben a legdémonibb és a legsötétebb zenei kinyilatkoztatások. Ez az, ami miatt Mozart lélektanilag oly közel áll hozzám. Bennem is vannak démoni, fatális, hogy ne mondjam, ördögi vad víziók, izgalmak és gondolatok, — játékosság, szerető idillikus kedvesség mellett vulkánikus fekete háborgások, tragikus indulatok, szenvedélyek, szenvedések. Egyébként mindezt alaposan végiggondoltam, vagy fél évszázaddal ezelőtt, mikor centenáris Mozart-tanulmányomat írtam.

Bennem a legbigottabb katolikus a legszertelenebb kételkedővel párosul. Mindezt oda teszem a Szentlélek lábai elé, nem harcolok a Szentlélek ellen: Uram, Istenem, vagyok hitetlen, vagyok blaszfémm, de ide teszem ezt is oltárod elé. Szerintem az emberi „kételkedés” nem probléma Isten számára. A hit isteni adomány így is, úgy is — ha ez az adomány megvan, akkor a kételkedés szédületei, az istenkáromló gondolatok orgasztikus borai, mind csak a hitet, az Isten-érzés borzalmas gyönyörét fokozzák, a legegzenesebb és legtermészetesebb úton. Lehet, hogy minden moralitás meddő, minden gondolkozás akarva, nem akarva maga a kész anarchia — az egész Természet oly vegetatív őrjöngésben él, hogy nem törődhetik egy pillanatra sem egy-egy ember egészségével, szerelmével, üdvösségével. Nem ez minden kicsit is jó, kicsit is gondolkozó és kicsit is természetlő ember hármias benyomása a világról?

Napokban kaptam egy német kiadású „Mária-legendák” kötetet. A lényeges ezekben a történetekben az isteni, krisztusi, itt elsősorban madonnai *irgalom és megbocsátás*. Milyen jó lenne, ha valóság lenne az, ami a világban és a világtörténelemben egyelőre abszurd utópiának látszik: a jóság, a megbocsátás és az irgalom hatalma, a szeretet uralma! Csodálatos Szűz Mária közbenjárása a gonosz bűnösért, akit halálakor az ördögök pokolra akarnak hurcolni. Bocsánatot kap, mert életében néhány Ave Mariát imádkozott. Nagyon-nagyon szeretek egy legendát, Horváth János irodalomprofesszorom idézte egy középkori magyar kódexből. Vágyam, hogy hozzám is ilyen irgalmas legyen az Atyaúrsten:

Egy szentéletű barát bekerül a mennyországba, ott szembetalálkozik egy egész életében bűnös, zsugori, kéjenc fráterrel, egy szörnyeteggel. Nem érti, hogyan kerülhetett ide? Megkérdezi hát Szent Pétert. — Ide figyelj, válasszolja az apostol, ez az ember nagyban lakomázott, mint a bibliai gazdag, akinek házában a szegény Lázár koldult. Ő is elrúgta asztalától a maga Lázárát, durva szavait azzal toldotta meg, hogy fejbe vágta — egy darab *kenyérrel*. Nos! Ezért a darab kenyérért nyert irgalmat.

Vagy említsem a *Mirakel*, a Csoda című darabot? Ez a legenda az előbb említett gyűjteményben is olvasható. Annak idején én is láttam a világhírű Max Reinhardt rendezésében az akkori Városi, most Erkel-színházban. Az ir-

galmasság felső foka, a kegyelem abszolútuma. Egy kapusnővér apáca szerelmes lesz, elszökik a kolostorból. Kurválkodik szerte a világban. A kolostorban pedig senki nem vesz észre semmit, mert Szűz Mária, aki úgyis tudja, hogy vissza fog térni, helyettesíti őt.

— Természetes, hogy a szentek is belekerültek felsorolásába. Említsen egy magához nagyon közel állót.

— Legyen Szent Goderik. Ifjúkorában kiskereskedő, majd nagykereskedő, azután nem is egy kereskedelmi hajó tulajdonosa; igazi angol ember, jó businessman lehetett, mint Shakespeare velencei kalmárja. Egyszer csak tönkrement, ez figyelmeztette arra, hogy a túlvilági dolgok iránt érdeklődjön. Az emberek általában szerencsétlenségeikben sokkal hamarabb fordulnak Istenhez. (Nekem nincs sok erényem, de egy van: boldogságban, örömben, legkisebb sikerben is Istenhez fordulok *hálát* adni, bizonyára sokakkal ellentétben, a hálának legvallásosabb, legmisztikusabb, legszenvedélyesebb gyakorlója vagyok.) De vissza a tönkrement Goderikhez: remete lett. Mint a mi Szent Özsébünk, ő is barátkozott az állatokkal, virágokkal. Jöttek a mókusok, menyétek, baglyok, őzikék, szarvasok, rókák, még a virágokkal is beszélgetett. Majd elzarándokolt a Szentföldre, Rómába és Compostellába. Csodálom a hitét! Én sajnos nem tudok úgy hinni, mint egy középkori ember, ő hitte, hogy zarándoklatával teljes búcsút nyer. Jó nagykereskedő, jó remete. Ilyen ketősséghez vonzódom én is. Mint tudjuk, nem élek és éltem idillikus kispolgári zárkózottságban, mégis rettenetesen „csábít”, most nyolcvanéves koromban, különösen annak ellenére, hogy tombol bennem még ma is az érzékek, az értelem, a gondoskodás minden démona: a jó öreg Philemon és Baucis mitológiai története. Miközben örvénylik bennem a világtörténelem minden vihara, történelemmel és természettudománnyal, szerelemmel és hittel kapcsolatos apokaliptikus gondolatok és vad kérdések, még vadabb válaszok és megválaszolhatatlanságok — én az *idillt* szeretném! Lemondanék arról, hogy buda-gyöngyei Danfe, soroksári Apokalipszis-író legyenek, szeretnék inkább olyan szerény öreg lenni, aki kedves öreg Baucisával éli csendes mindennapjait.

Negyed- vagy ötödéves angol szakos gyakorló tanár koromban ideálom vagy irigységem volt vezető tanárom Óbudán, az Árpád gimnáziumban: a legszebb, legszentebb, legédesebb Philemon és Baucis-variációról akarok beszélni.

— Ki volt? Miért irigyelte?

— Olgyai Bertalan, agglegény. Ez a groteszk-ábrázatú bulldog- vagy mopszliképű különö csodálatos ember volt. Nővérével minden nyáron Angliába utaztak. Végigyalogolták Észak-Skóciától Dél-Angliáig az egész szigetet. A legmodernebb művészeti elveket tőle hallottam. Testvére, Olgyai Viktor mai értelemben konzervatív festő volt. Neki mondogatta: ne csinálj ilyen unalmas, naturalista, realista képeket, metszeteket! Inkább valami bolondot, valami korszerű marhaságot!

Arany János Toldijáról az én Berci bácsim mint elavult poros műről nyilatkozott: „Mi az? Hát nagyon erős volt, fogott két farkast, egyikkel a másikat agyonütötte. Mást kell ma írni! Újat, újabbat!” Hát remeteségéből ilyen túlzásokra vetemedett. Ettől a bulldog- és mopszliképű édes-szent remetétől hallottam sokat például Stefan Georgérol. Nagyon szerettem benne ezt a ketősséget: az Árpád gimnázium tanára, lyukasóráján hazaszaladt szomszédban levő lakására, magányos különksége szentélyébe, majd visszatért és a következő órán folytatta, ahol az előzőn abbahagyta: a legmodernebb reagálásokat a világ dolgaira.

Szeretem az idillt! Gyerekkori német nyelvkönyvem címe: *Die Familie*, — sokat merengtem egy képén: nagymama kötöget, nagypapa újságot, papa tudományos könyvet olvas, a mama vasal, a gyerekek játszanak, leckét írnak. Jó meleg van a szobában, a kandallóban izzik a parázs, füstöl a pipa, illatozik a rumos tea. Én, aki viharos életet éltem és élek ma is, démonokkal és angyalokkal bonyolítom napjaimat: rajongok ezért a „kispolgári” szeretetmeleg, békés, boldog idillért. Egyedül vagyok ezzel? Nem hiszem, például Petőfi, a forradalmár is mennyire szereti a biedermeier idillt! Téli este, kint dül a vihar, de a jó meleg szobában nincs orkán, hóesés, szél, hanem szalonna és boroska. Sokszor elgondolkodom, miért köpködik ezt le, mint „kispolgári”-t? Lehet, hogy a tigris vagy az oroszlán, a vadállatok szintén kispolgárok, mikor a jó meleget, a fészket, a barlangot szeretik? Heverészést a napsütésben, kényelemben, puhaságban, jó kaja és még jobb szeretkezés után? Lám, ilyenek a vad bestiák, akik általában sohasem álltak még kispolgár hírében.

Ezek után — vigyázat! — fordulat következik. A veszélyeimről szeretnék beszélni.

— *Mit ért veszélyen?*

— Ismerem természetemet, jellememet, fiziológiai és lélektani konstrukcióm. Bizony nagyon hajlamos vagyok természetem törvényei alapján olyan viselkedésre, cselekedetekre, gondolatokra, érzésekre, vágyakra, amit általában „dekadensnek” neveznek. Összefoglaltam mindezt az *Iniciálék és ámenek* novelláskötetem „A la Espagnola: halál, örület, kéj, katolicizmus” című elbeszélésében is. A történelemben ezt a dekadenciát a Habsburg-család egyes tagjai, a Stuart-család ágai és leszármazottai képviselik. Nézze, itt vannak róluk a legjobb könyvek: a Habsburgoknál örült Johanna, aztán maga II. Fülöp, fia Don Carlos és a „legdekadensebb” II. Károly. Róluk óriási monográfiákat olvastam, már eddig is eltűntek, eltűntek műveimben, de most az *Orpheus* ötödik, záró kötetében újra nagy szerepük lesz. Jellememben, idegrendszeremben, lelkemben megvan annak a veszélye, hogy ilyen legyek. De kiírom magamból. Egyet a Stuart-ház legvégsőbb dekadens és degenerált tagjai közül, ha jól emlékszem, Goethe-regényemben, az *Arc és álarc*-ban szerepeltettem. Azzal hízelgek magamnak, hogy fölülkerekedem! Ami ebben a témában művészeti haszon, azt kiszipolyozom, azt végsőig kihasználom, de utána? — a goethei *ne tovább!*

Szeretem azt a költőt, író, festőt, zenészt, aki élete minden pillanatára *művel reagál*. Félelmetesen vonzó számomra Petőfinek ez a vonása — egyéb lelki és politikai rokonságunkat most nem piszkálom —, tökéletes mű formájában jeleníti meg élete minden másodpercét, *azonnal!* Vagy meglepő-e, ha ezután James Joyce-ot említem, aki a nyakában hordott kis noteszébe *azonnal* fölírta a látottakat, hallottakat. Minden pillanat felrajzolásából ragyogó kis fekete vagy csillogó ékszerek születtek. Ez az *Epifániák* című sorozata. Rokon hajlamomat óriási *Naplóm* tükrözi leginkább.

A köztudatban sokszor terjedtek el (lassan lekopóban vannak) olyan téveszmék, hogy Marcel Proust-epigon lennék. Erről persze nincs szó. De? Eszményem: művének *monumentalitása*. Traumatikus vonzalmam minden *óriási* mű és óriási koncepció iránt.

Univerzális műveltség, legtágabb horizontok, legmagasabb intellektuális nézőpontok: ez is a monumentális eszköze. Ahogy a nihilizmus (legyen bár mint világnézet a legmegvetendőbb is) vadabbá égette Joyce színeit, a végtelen gazdag intellektualitás, amely Joyce-ban van, szintén perverz fényekkel

tette színesebbé a legközönségesebb mindennapnak ezt az ábráját: a rohadt szardíniák és elszórt klozettpapírok, a szemérmetlen álmoképek és egyhangú cégtáblák egész más arányokat és aromákat kapnak, ha állandóan Keats-versek, latin himnuszok, német filozófia, Mozart-zene, Shakespeare-szonettek és modern természettudomány motívumai szövik keresztül-kasul a művet. Joyce egyik — hogy így mondjam — legtragikusabb pikantériája éppen az, hogy rossz szemű ember csak egy talmi dadaista szóhalmazt lát benne, míg a hozzáértő éppen az egészen rendkívüli műveltséget élvez: mint az egész kompozíció egyik legdöntőbb hatóerejét. Kevés műben van annyi az európai kultúrából egybesűrítve, mint ebben az inférnális Joyce-ban. Hiszen magától értendő: csakis azért tud ilyen inférnális lenni, azért van kedve hozzá, hogy ilyen inférnális legyen, mert a legnagyobb műveltség volt egyik alappillére.

Szóval a monumentalitás, az óriás kompozíció iránti vonzalom olyan nagy bennem, hogy lehervasztotta csomó kisebb mű megírását. Esszék, novellák, aforizmák vázlatait mindig félreteszem, hogy ezeket majd egy óriás kompozícióba illesszem. Balzacot is ez a vágy fűtötte: összes regényét utólag az *Emberi színjáték* címe alatt akarta monumentális egységben látni. Monumentalitás-mámoromhoz példaként hadd említsem a könyvespolcaimon meglapuló több mint ezer albumból épp a napokban vásárolt Wormsi Dómot! Az építészetben még szédítőbb, még véresebb hatást tesz rám az a fajta monumentalitás, melyet — mint a középkorban — *isteni* gondolat sugall, és művészi formában jelenik meg.

Az álmonumentalitás nem tud démonizálni, például amely New Yorkban és a világ minden táján felhőkarcolók formájában jelenik meg, mert mögötte nincs más, mint irodák, pénz, kereskedelem, haszon. Dekorativak és elég szépek ugyan, de ez mégis csak olyan humbug és komédia, mint a kulisszák a katedrálisokhoz képest. A monumentális népstadionok tíz-húsz-százezer ember befogadására nemcsak hidegen hagynak, de dühítenek, hogy ne mondjam, undorítanak. Hisztériás tömegek üvöltöznek. Mámorosan drukkolnak a hokimérkőzéseken, futballmeccseken, én meg érzem: ezek az emberek miközben lesik, hogy ki győz, ki a legerősebb, tulajdonképpen legáltalibb ösztöneiket vezetik itt le és természetesen legszívesebben *nem* futballmeccset néznének, „hajrá Fradi” vagy hasonló, hanem a csatatéren ölnék-gyilkolnák egymást. Csak külsőleg van jelen a homo ludens ezekben az ultra-monumentális, számomra álmonumentális stadionokban; itt a világháborúk gyökerét látom, a sport álarcában a bestális fizikai egymás-legyőzése, letiprása, állati ösztöne dolgozik.

Arról nem is beszélve, ami szintén nevetséges és visszataszító, ha csak azért építenek valamit nagyra, hogy az még nagyobb legyen, mint az előző, a másik. Mint a gyerekek, mikor arról vitatkoznak, hogy az én papámnak ekkora bicskája van, az enyémnek még nagyobb és a harmadik öregapjának a legnagyobb. Ennek persze semmi köze nincs az én monumentalitás-élményemhez, amely gyönyörű, mint a Prousti Mű vagy a Wormsi Dóm: *isteni* ihlet és valódi nagyratörékvés jellemzi.

— *Monumentalitás... A manierista művészet is szomjazta a monumentalitást. Kritikusai és saját maga is gyakran emlegetik rokonságát a manieristákkal. Tud még ehhez hozzátenni valamit, most mikor „élményeiről” valót látom?*

— Bécsben volt egy nagyszerű kiállítás, „Zauber der Medusa”, a világ minden régebbi, későbbi és modern manierista festőjének, szobrászának mű-

veiből. Erről készült az az album, melyből megmutatom magának, noha ez nem televízió, egy 1520—1582 között élt rézmetsző *Szilénosz*-ábrázolását. Mindenki tudja Szilénoszról, hogy Bacchusnak, a mámor, az orgiák istenének volt társa. Azt azonban kevesebben tudják róla, hogy *bölcsesség* hírében állott. Nietzsche is egyik művében mint bölcsét szerepelteti. Ezen a képen, látja, Szilénosz mámorban és álomban hever. De ez a részegség nem olyan fajta, mint a Bibliában Noé mámora, aki aléltan fekszik, szemérme leplezetlen, fiai röhögnek rajta. Itt a Szilénosz-képen a részegség azt jelenti, hogy a Természettel való mámoros kapcsolat nélkül — a tiszta logika, a tiszta igazság, a tiszta költészet *nem* ismerhető meg. Persze nem kell okvetlenül szélsőségesen lefordítani: be kell rúgnod és attól költő és bölcs leszel, — ilyen baromságot még negatív formában sem lehet emlegetni. Arról van szó, hogy a nagy költészet, a nagy mámor, a nagy szexualitás, a nagy vallásosság, a nagy ráció: egymástól megkülönböztethetetlen, mindez egyetlen nagy, gyönyörű, megváltó művészeti, vallási, intellektuális *egység*.

